

GYÖRI FERENC*

A humánfejlettség és a szociokulturális háttér hatása a középiskolai eredményesség területi mutatóira

Abstract

As it has been proven by a lot of studies our career chances as well as our development mostly depend on the educational background. A factor of great importance in the process of talent development is the *school*. The destiny of the talented is basically influenced by their social circumstances. It gave me the idea to find relations between rates of achievement at school (result of entrance exams and of national competitions) and human development index (HDI) which expresses the social and territorial differences. The most important result is the level of human development influences the competition achievements in a stronger way than the results of entrance exams at colleges and universities.

1. Bevezetés

Általánosan elterjedt az a nézet, miszerint az oktatás arra való, hogy csökkentse a társadalmi, vagyoni, hatalmi különbségeket, lehetőséget nyújtson az egyének számára képességeik kibontakoztatására és tehetségükhöz méltó helyük megtalálására a társadalomban. A tény ezzel szemben az – mint arra számos oktatásszociológiai és pszichológiai vizsgálat utal –, hogy a közoktatás nem hogy nem csökkenti, sokkal inkább újratermeli, megszilárdítja a tanulók között fennálló társadalmi egyenlőtlenségeket. A magyar közoktatás – elegendő csak a hazai MONITOR, PISA felmérések eredményeire, vagy az Oktatáskutató Intézet vizsgálataira utalnunk – sajnos az európai átlagot meghaladó mértékben fokozza a tanulók közötti *esélyegyenlőtlenséget*, gátolva ezzel legnagyobb nemzeti erőforrásunk, a *tehetség* kiaknázását. E visszásságok már az egyenlőséget deklaráló szocialista tanügyi rendszerben is virulens módon léteztek és továbbélnek ma is dacára annak, hogy oktatási rendszerünk a rendszerváltást követően sok tekintetben átalakult. Sajnos az iskola – nemzetgazdaságunk ingatag helyzete, a romló demográfiai viszonyaink, az állam anyagi és erkölcsi felelősségvállalásának csökkenése, valamint pedagógiai kultúránk rugalmatlansága miatt – alapvetően nem tudott, nem tudhatott megújulni sőt, pesszimistább vélemények szerint, egyenesen csődbe jutott (Nagy 2005). A közép- és felsőfokú oktatás tömegesedése ellenére kedvezőtlen társadalmi folyamatok játszódnak le, a státusmobilitás szűkül, a kulturális reprodukció erősödik.

Az iskolai *eredményességet* – a szülőktől öröklött adottságok leszámításával – a családi környezet és az iskola együttesen határozzák meg. Az iskolák tanulói összetételük, felszereltségük, tanári állományuk tekintetében, akár egy településen belül is, nagyon különbözhetnek egymástól. Sajátossá teszi őket földrajzi környezetük, településük demográfiai, vallási, etnikai összetétele, gazdasági és közigazgatási pozíciója is. A tanulók családjának vagyoni helyzete, társadalmi státusa és iskolai teljesítményük között kétséget kizáró kapcsolat mutatkozik. A szociológusok szerint kulturális újratermelésben a családon belül használt nyelvi kódoknak és az iskolák ún. „rejtett tantervének” van kitüntetett szerepe (Giddens 1997). Mindebből nyilvánvalóan következik: nem mindegy, hogy ki, hol, milyen családba születik, s majdan hová, milyen iskolába jár.

* Doktorjelölt – Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola; középiskolai tanár – Dugonics András Piarista Gimnázium, Szeged.

Az oktatás területi vetületében a humánfejlettség települési, sőt regionális különbségei is tetten érhetők. A jól szervezett gazdaságban az alapjogok az oktatásban is teljesülnek (Herendi 2009). De a hátrányos helyzetű, periférikus térségekben az iskolákra az átlagnál messze több teher rakódik: gyengébb anyagi és személyi feltételek mellett működnek, s emellett lényegesen több energiát kell mozgósítaniuk tanulóik szocializációs és kulturális hiányainak pótlására, a visszahúzó hatások mérséklésére. Az oktatáskutatók tapasztalatai szerint a falusi iskolákból középfokra lépő fiatalok, a teljesítménykülönbségek miatt kudarcot szenvedve, könnyebben morzsolódnak le és szakképzettség megszerzése nélkül tovább gyarapítják a munkanélküliek táborát (M. Császár 2004).

2. A versenyteljesítmények területi különbségei

A kiépülő piacgazdaság mechanizmusai felértékeltek a helyi és regionális sajátosságokat, ezzel együtt új regionális tagozódási rend alakult ki, szociális feszültségeket és éles esélykülönbségeket generálva. A rendszerváltozás előtt az iskolák közötti különbségek még elsősorban a „települési lejtő” mentén manifesztálódtak, míg ma a kedvező, vagy kedvezőtlen jelenségek térségi, regionális szinten is tapinthatóvá váltak. Ez – egy tágabb összefüggésrendszerben – kapcsolatban állhat a jövedelemszerzés lehetőségeivel (Beluszky 1999). Jól láthatóan fokozódik ugyanis a főváros és a vidék közötti fejlettségbeli elkülönülés, valamint a nyugati régiók általános előnye a keletiekkel szemben. Az oktatási struktúra pedig a társadalmi tér többi struktúrájával szoros kölcsönhatásban változik. Funkcióinak térbeliségét ugyanazok regionális folyamatok, valamint központ-vonzáskörzet relációk alakítják, mint a többi funkciót (Tóth J.–Pénzes I.–Béla D. 1973).

A területi fejlettség differenciáit a középiskolák régiókénti eredményességi mutatói is tükrözik. Az iskolák valódi eredményességét, pedagógiai hozzáadott értékét természetesen lehetetlen a számok nyelvén kifejezni, hiszen az iskolák nevelési céljai nagyon különbözőek, felvett tanulóik szociokulturális háttere sokrétű és a velük szemben támasztott társadalmi igények is igencsak mások. A tudás, a produkció összehasonlítására viszont megfelelőnek tűnnek a *felvételi teljesítmények*, valamint a különféle *középfiskolai versenyek eredményei* (Neuwirth 2005).

A versenyek azért is élveznek számunkra prioritást, mert a rájuk való felkészítés-felkészülés a tehetséggondozás egyik leghatékonyabb eszköze. A céltudatos munka, a fiatalon elsajátított kutatás-módszertani ismeretek, az önálló forráskeresés, elemző, gyűjtő- és alkotótevékenység nemcsak élményt nyújt a diákok számára, de jövőjüket is megalapozhatja. Évente több száz versenyen, több százezer tanuló mérheti össze tudását, így az iskolák versenyeredményességi mutatói az oktatás fontos kimeneti paramétereinek tekinthetők.

Az Országos Középfiskolai Tanulmányi Verseny Országos Közoktatási Intézet által publikált adatait elemezve feltűnik, hogy a versenyeken legjobban teljesítő, 1–3. helyezést elérő tanulók több mint fele rendre a közép-magyarországi régió középiskolaiból kerül ki, ami csaknem kétszerese az ott élők össznépességhez viszonyított arányának. A többi régió közül egyedül a dél-alföldi és a nyugat-magyarországi iskolák részesedése tart lépést a népességi aránnyal, míg mások – különösen Észak-Magyarország és az Észak-Alföld – jócskán alulreprezentáltak. Ugyanezt tanúsítják a korszerkezet torzító hatását kiküszöbölő, a középfiskolás korú (15–19 éves) népességéhez viszonyított mutatók is, akár az első három, akár az első tíz OKTV helyezett eredményét vesszük alapul (Győri 2004).

A regionális mutatók azonban elsímítják az amúgy igen „beszédese” intraregionális különbségeket. A korcsoportos mutatók tekintetében az első és az utolsó megye közötti különbség csaknem hússzoros. Az eredményességi rangsort tetemes előnnyel Pest megye (a fővárossal) vezeti, melynek korcsoportos mutatója az országos átlag kétszerese. Jól mérhe-

tó a megyei mutatókat ugyancsak meghatározó régióközpontok húzóereje is. A megyék közül a legjobb indexe – mind az 1–3., mind az 1–10. helyezés vonatkozásában – Csongrádnak, Győr-Moson-Sopronnak és Baranyának van. A sor végén a hagyományosan agrártermelést folytató, illetve strukturális gondokkal küzdő megyék, Somogy, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg állnak. A differenciák okait feltáró elemzések a társadalmi környezet hatását valószínűsítik: a sikeresen szereplő tanulók aránya kapcsolatban áll a jövedelmi, foglalkoztatottsági és az iskolázottsági viszonyokkal.

A településméret és a településhierarchiában elfoglalt hely fontos tényezőként jelenik meg. A népesebb városok – különösen az egyetemi központok – fejlettebb infrastruktúrájú, állandó versenyhelyzetben lévő iskolái kedvezőbb lehetőségeket nyújtanak a versenyekre való felkészüléshez. A legjobbak négyötöde valamelyik megyeszékhely iskolájába jár (1. táblázat). A regionális központok környezetükben szinte egyeduralgók. A leginkább „decentralizált” megyék Komárom-Esztergom és Tolna. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a megyeszékhelyek látványos mutatói mögött a legtöbb esetben csak az ún. „elit” iskolák sorakoznak.

1. táblázat. Az OKTV első tíz helyezettjeinek megoszlása megyék és megyeszékhelyek szerint (1987–2001)

Megye	1–10. helyet elérték száma	1–10. helyezettek országos részesedése (%)	Megyeszékhely	A megyeszékhely	
				1–10. helyezettjeinek száma	részesedése a megye 1–10. helyezettjeiből (%)
Bács-Kiskun	184	3,6	Kecskemét	102	55,4
Baranya	241	4,7	Pécs	222	92,1
Békés	134	2,6	Békéscsaba	54	40,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	206	4,0	Miskolc	166	80,6
Csongrád	305	5,9	Szeged	255	83,6
Fejér	113	2,2	Székesfehérvár	95	84,1
Győr-Moson-Sopron	293	5,7	Győr	157	53,6
Hajdú-Bihar	262	5,1	Debrecen	245	93,5
Heves	94	1,8	Eger	77	81,9
Jász-Nagykun-Szolnok	120	2,3	Szolnok	62	51,7
Komárom-Esztergom	124	2,4	Tatabánya	4	3,2
Nógrád	28	0,5	Salgótarján	20	71,4
Pest megye	2459	47,9	Budapest	2214	90,0
Somogy	70	1,4	Kaposvár	43	61,4
Szabolcs-Szatmár-B.	66	1,3	Nyíregyháza	52	78,8
Tolna	89	1,7	Szekszárd	25	28,1
Vas	91	1,8	Szombathely	60	65,9
Veszprém	139	2,7	Veszprém	60	43,2
Zala	111	2,2	Zalaegerszeg	67	60,4
Összesen:	5129	100,0	Összesen:	3980	Átlag: 77,6

Adatok forrása: <http://elnok79.elte.hu/verseny/oktv9v.hts>. A szerző saját számítása.

3. Magasabb humánfejlettség – eredményesebb tanulók?

Az új tudás létrehozása, átvitelének gyorsasága, vagy alkalmazásának hatékonysága egyaránt az emberek *képességein* múlik. E képességek megszerzése elsődlegesen az *oktatás-képzési rendszerben* történik, vagyis nem mindegy, hogy az iskolapadból kikerülők milyen kompetenciákkal rendelkeznek. Joggal feltételezhetjük, hogy a humánfejlettség kölcsönhatásban áll a középiskolák „kimeneti” mutatóival. Ennek feltárása céljából a szocioökonómiai és szociokulturális fejlettséget egyaránt érintő humánfejlettségi mutatók

(HDI), valamint az iskolák kimeneti mutatóinak (felvételi, verseny- és nyelvvizsgaeredmények) kapcsolatát kutattam (Győri 2007).

A háromféle versenymutató (Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny, Országos Szakmai Tanulmányi Verseny, egyéb versenyek) segítségével, a HDI mintájára képzett megyei versenyindexek (TVI) markáns területi eltéréseket jeleznek (1. ábra). Az ábrán kirajzolódik északi megyéink lemaradása, valamint a főváros, Nyugat-Magyarország, a fejlettebb alföldi megyék és Baranya megye előnye.

1. ábra. A komplex tanulmányi versenyindex alakulása megyénként a 2000–2004 közötti időszak adatainak felhasználásával (a megyék átlaga = 0,39)
(Forrás: A szerző saját szerkesztése)

Hasonló módszerrel, de két komponens segítségével (felvételi arány, írásbeli dolgozatok átlagai) létrehozott megyei felvételi indexek (FEI) némiképp eltérő területi mintázatot jelenítenek meg (2. ábra). Itt olyan megyék is jól teljesítenek, melyek a versenyeredmények tekintetében a lemaradók között vannak (pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun és Tolna megye). A verseny- és felvételi indexek nincsenek egymással szoros kapcsolatban. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy a HDI melyik kimeneti mutatót támogatja jobban, ill. együtt változik-e valamelyikkel.

2. ábra. A komplex felvételi index alakulása megyénként a 2000–2004 közötti időszak adatainak felhasználásával (a megyék átlaga = 0,57)
(Forrás: A szerző saját szerkesztése)

Tekintettel a humánfejlettségi index számításánál figyelembe vett mutatók esetleges eltéréseire, a verseny- és felvételi indexeket két megyei szintű HDI-adatsorral is összefüggésbe hoztam (Rechnitzer–Smahó 2005, Nagy 2006). Kiderült, hogy a humánfejlettségi mutatók a versenyeredményekkel és a nyelvvizsga megszerzésével állnak kapcsolatban, ezzel szemben alig befolyásolják a felvételi teljesítményeket (2. táblázat).

A humánfejlettség tehát minden bizonnyal hat a tehetség első szárnypróbálgatásainak felfogható versenyeredményekre. Feltételezhető, hogy fejlettebb társadalmi-gazdasági környezetben könnyebben bontakozik ki a versenyszellem, a kreativitás, az alkotókedv, s

ehhez az itt működő iskoláknak is alkalmazkodniuk kell. Ugyanakkor a gyengébben fejlett térségek iskoláival szemben a fő kíváncsi mindenekelőtt a sikeres felvételi, hiszen ez nyújt perspektívát, ez a mobilitás biztosítója. A vizsgálatok szerint számos kisvárosi iskola fordít nagy gondot a felvételi előkészítésére, de nemigen szorgalmazza tanulói versenyztetését (Győri 2009). Természetesen kivételek mindig akadnak, s azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a kiemelkedő tanulói teljesítmények mögött a legtöbb esetben elkötelezett, törődő, szakmájuk iránt rajongó pedagógusok állnak.

Bizonyosra vehető, hogy középiskoláink jó része a gyengébb humánfejlettségű térségekből is képes tanulóit a felsőoktatásba juttatni. Mindemellett az is valószínűsíthető – erre vonatkozóan még nem készültek számítások –, hogy a különböző, elit és nem elit egyetemi szakokra történő bekerülést a humánfejlettség eltérő mértékben befolyásolja. Ugyancsak tanulságos volna kideríteni, hogy a felsőoktatásra való felkészülést hol, milyen mértékben támogatja az iskolákkal szimbiózisban élő „szürke” iskolarendszer (nem iskolai szervezésű felkészítők, magán-, ill. különórák).

2. táblázat. A humán fejlettségi mutató, valamint a felvételi és tanulmányi versenyeredmények korrelációs együtthatói

A humán fejlettségi mutató (HDI) és	1.	2.	3.
	az OKTV index között		0,70
az OSZTV index között		0,56	0,34
az egyéb versenyek indexe között		0,35	0,26
a komplex tanulmányi versenyindex között		0,72	0,55
a felvételi arány indexe között		-0,05	-0,29
az írásbeli dolgozatok indexe között		0,31	0,16
a komplex felvételi index között		0,13	-0,10
a nyelvvizsga index között		0,71	0,73

1. 2000–2004 átlagos, Neuwirth G. (2005) adatai alapján számított értékei; 2. A HDI 2001. évre számított értékei szerint (Rechnitzer J.–Smahó M. 2005); 3. A HDI 2004. évre számított értékei szerint (Nagy G. 2006) – A szerző saját számítása.

Irodalomjegyzék

- Beluszky P.* (1999): Adalékok az alföldi városhálózat 1990 utáni változásaihoz. *Alföldi Tanulmányok*, Békéscsaba, 17. pp. 30–51.
- Giddens* (1997): *Szociológia*, Osiris, Budapest, pp. 414–433.
- Győri F.* (2004): A régióközpontok szerepe a tehetségeloszlásban Magyarországon – In: Csapó T. et al. (szerk.): *A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányjai az ezredforduló után*, BDF Társadalomföldrajz Tanszék, Szombathely, pp. 182–193.
- Győri F.* 2007 *Tehetségföldrajz – humán fejlettség és az iskolai teljesítmények* – In: Gulyás L. (szerk.): *Régiók a Kárpát-medencén innen és túl. Eötvös József Főisk., Baja*, pp. 248–252.
- Győri F.* (2009): A középfokú oktatás eredményességének területi különbségei a Dél-Alföldön, különös tekintettel a határ menti térségre. *Közép-Európai Közlemények*, 2., 4–5., pp. 49–56.
- Herendi I.* (2009): Kevesebb tanuló, kevesebb iskola? A kistelepülések kisiskoláit érintő változások. *Közép-Európai Közlemények*, 2., 4–5., pp. 57–63.
- Nagy G.* (2006): *Divergencia, vagy konvergencia – Az átmenet gazdasági térfolyamatainak mérlege földrajzos szemmel*, MTA FKI ATI, Békéscsaba, Kézirat.
- Nagy J.* (2005): *A hagyományos pedagógiai kultúra csődje. Iskolakultúra*, 6–7. melléklete, 9 p.
- Neuwirth G.* (2005): *A középiskolai munka néhány mutatója 2004. OKI*, Budapest, 173 p.
- M. Császár Zs.* (2004): *Magyarország oktatásföldrajza. Pro Pannónia Kiadó, Pécs*, 162. old.
- Rechnitzer J.–Smahó M.* (2005): *A humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 83 p.
- Tóth J.–Pénzes I.–Béla D.* (1973): *A Dél-Alföld oktatási központjainak hierarchiája és vonzáskörzetei. Földrajzi Értesítő*, 22. 2–3. pp. 289–297.